

**Jure Galić**

## **BLAJBURG IZ HERCEGOVAČKOG UGLA**

Posljednjih godina sve češće se čuju priče o stradanju i načinu stradanja jedne generacije, ustvari, moje generacije u Drugom svjetskom ratu. Iznose se uzroci, a najčešće od strane onih koji se u to doba nisu bili ni rodili. Može se pretpostaviti da su određena saznanja pronašli iz priča nedovoljno upućenih ili previše ideologiziranih, zlonamjernih ljudi ili čitanja pogrešnih knjiga. Pri tome, Katolička crkva se i danas, odnosno, dio njenog svećenstva, opet kao i nekada angažira, i to opet na potrešnim ideološko-političkim osnovama.

Pošto pripadam generaciji o kojoj se toliko govori i koja je najviše stradala, te o vremenu u kome se to dogodilo, to me podstiče i obavezuje da i ja nešto o tome kažem. Iz raznih razloga, uglavnom iz ideoloških i političkih o tome mnogo se prosipa laži pa i od onih od kojih to u današnje vrijeme nije poželjno a ni dostojno. Svake godine na Blajburškom polju, u Austirji, za poginule pripadnike ustaške vojske održavaju se mise zadušnice, a koje već po tradiciji drži jedan od katoličkih biskupa tradicionalno okružen raznim neprijateljskim simbolima među kojima i ustaškim, redovno slušaocima i javnosti isto tako upućivali su neprimjerene poruke i pouke. Narodnooslobodilačku vojsku koja se borila protiv najvećeg zla, fašizma i nacizma, karakterisali su i nazivali zličinačkom, a ustaše i pripadnike raznih SS-legija, kvisinga, nevinim i regularnom "hrvatskom vojskom". Moram priznati da me ova njihova današnja propaganda u svemu podsjeća na najcrnje dane iz drugog svjetskog rata, i prizivanje te prošlosti, kad su mnogi njihovog zvanja pa i položaja, također govorili o ugrođenosti katoličke vjere i hrvatske nacije, a u isto vrijeme, u ime iste te vjere i nacije, sa oružjem nemilice etnički "čistili hrvatske prostore" i pri tome nemilice punili kraške jame nedužnim ljudskim tijelima.

Rođen sam u malom i siromašnom selu Bijači u tadašnjem kotoru Ljubuški, kao Hrvat, i to u vrijeme da me je Drugi svjetski rat zatekao u životnoj dobi da nisam mogao biti zaobiden, a da na ovaj ili onaj način ne uzmem pušku u ruke i da se borim na nekoj od zaračenih strana. Ovo je bila surova sudbina moje generacije. Ona se prva našla na udaru vojne mobilizacije koju je za potrebe okupatora vršila, bilo milom ili silom novouspostavljena ustaška vlast.

Također, i kao partizan jedan dio rata bio sam aktivno politički povezan i angažiran u zapadnoj Hercegovini i otud dosta toga mi je dobro poznato, pa sam dužan da i o tome i u ovom današnjem vremenu govorim, upravo zbog današnje mladosti i njenje budućnosti kojoj se mnogo toga lažno predstavlja.

Bilo je to vrijeme sa bezbroj raznih nepoznanica.

U tom vremenu, posebno selo i seljaci međusobno su kontaktirali i povezivali se: rodbinski, komšijski, prijateljski i jedni druge pitali šta da rade, jer je gotovo svako imao nekog svoga koji se morao opredijeliti, bilo za ovu ili ono vojsku, i jedan drugog pitao šta o tome Crkva kaže, jer su joj ljudi vjerovali. Najviši dostojanstvenici Crkve i veliki dio svećenstva, nažalost, bili su opredijeljeni nacistički, fašistički.

Bilo je to vrijeme nemilosrdne borbe za ljude i njihove duše. Sve je bilo u pokretu samo da te pridobije, da kreneš putem koji ti on ukazuje. Bio je to put u ustaše. Propaganda je bila dotad neviđena, napadna, vođena od strane fašističkih i nacističkih snaga koje su skoro preko noći došli i zauzeli vlast.

Najmoćnija i gotovo jedina politička partija toga vremena u ovom kraju bila je Hrvatska seljačka stranka. Veliki dio njenog rukovodstva pa i članstva od prvog dana priklonio se ustašama pri tome dala im glavni rukovodeći kadar za razne državne i političke institucije. Manji broj ljudi ove stranke koji nisu prihvatili ustaštvo, povukao se i potisnut je u stranu, prigušen je tako da se njihov glas nije mogao čuti.

Crkva je otvoreno prihvatila ustaštvo, tako da se u narodu drugi glas skoro nije mogao čuti, već njen.

Preko noći, skoro u svakom selu, općini i u svakom kotaru pojavili su se već do tada postojeći ili su organaizovani novi ustaški rojevi, tabori, logori. Mnogim ljudima, pa i onim od kojih se nije očekivalo, puna usta bila su slavopoja ustašama i njihovim gospodarima. Svakome je postalo poznato gdje je ko i šta je ko. Više nije bila tajna gdje je još i ranije i od kada postojala koja ustaška organizacija, ko ju je

organizirao i ko sačinjavao. U Čapljini još od ranije postojala je ustaška organizacija, te da su u njoj, pored ostalih, bili njen osnivač Pavao Canki, advokat, i budući minister u Pavelićevoj vladi, te don Jure Vrdoljak Bišćević, župnik u selu Studenima. U ustaškoj organizaciji Čapljina bili su i don Ilija Tomas, župnik iz Klepaca, te fra Tugomir Soldo, župnik u Čapljini.

Na svjetlost dana, u javnost, izašla je i ustaška organizacija u Širokom Brijegu koja, je još ranije, 1939., organizirana u biblioteci Franjevačkog samostana. Pored više njih, toj ustaškoj organizaciji, kao organizator, pripadao je i fra Radoslav Glavaš, kasniji visoki dužnosnik Pavelićeve Vlade.

Mnoge ustaške organizacije, od kojih su neke imale po deset i više članova, postojale su i u drugim selima, a najbrojnije su bile u Drinovcima, Sovićima, Klobuku, Čitluku itd. U ustaškim organizacijama i oko njih okupio se veliki broj studenata, naročito Zagrebačkog sveučilišta rođenih u ovom kraju, i mlađeg katoličkog svećenstva koje se aktivno uključilo i angažiralo na uspostavi ustaške vlasti pri tome veličajući nesavladivu moć italijanskog i njemačkog oružja kao garanta i zaštitnika ustaštva i vječnog opstanka Nezavisne Države Hrvatske.

Zaista, u prvim danima i mjesecima okupacije naše zemlje i dovođenje Pavelića na vlast, imao se osjećaj da su se čitava Hrvatska i hrvatski narod, a posebno Hercegovci, međusobno okupili, ujedinili, uhvatili za isti štap i da su zaista dobili svoju punu nacionalnu slobodu, apsolutnu vlast i nezavisnost. Muslimani, odmah u početku, od Pavelića i ustaša, proglašeni cvijećem hrvatstva, što je u Ljubuškom, Čapljini i Vitini i drugim mjestima Hercegovine privuklo dosta veliki broj Muslimana u ustaške redove.

Polupismeni i nepismeni građani, Hrvati, od početka olako su dobivali vlast, bilo u selu, općini ili kotaru i sa njom neku novčanu ili drugu privilegiju što ih je još jače vezalo za ustaše. To vrijeme kad je od silnog hrvatstva i ustaške drake bilo sve bučno i zaglušujuće. Dugo se slavilo. Crkvena zvona zvonila su u svako doba i na svim stranama. Održavale su se mise zadušnice više nego inače, i to za duše hrvatskih velikana od Svačića, bana Jelačića pa do Stjepana i Antuna Radića. Na svim stranama isticane su ustaške zastave i pjevale ustaške pjesme. Župe koje su nosile ime svog zaštitnika svetog Ante (Humac), pa i ostale i zvanično su slavile imendan poglavnika Ante Pavelića pri tome kroz propovijed izdižući ga na nivo svega. Obilježavanjima bi redovno prisustvovali neko od najnižih do najviših ustaških dužnosnika pa i ustaške vojne jedinice. Najavlivano je da će Nezavisna Država Hrvatska biti kraljevina i da će dobiti svoga kralja iz italijanske kraljevske dinastije koji će se zvati Tomislav II, što je u narodu primano sa velikim zadovoljstvom.

Podstican je i raspaljivan vjerski fanatizam i nacionalizam koji je ljude dovodio do ludila. Bilo ih je i previše puno koji su uistinu vjerovali da sve što se događa da se uistinu događa na dobrobit katoličke vjere i hrvatskog naroda.

Što se nekad nije moglo ni sanjati, sad je postala stvarnost. Zagreb je preko noći postao hrvatska prijestolnica, a u njemu žive i vladaju skoro samo Hercegovci "pravi Hrvati". Ljudi sve saznaju i sa oduševljenjem to primaju i o tome pričaju. Poglavnik Ante Pavelić je Hercegovac, rođen u selu Bradini, on je šef države i kako su govorili vladar. Ministri Pavelićeve vlade sve sami Hercegovci: Andrija Artuković, minister unutrašnjih poslova, Jozo Damandžić, minister opskrbe, oba Ljubušaka iz sela Klobuka, Pavao Canki iz Čapljine, fra Radoslav Glavaš iz Drinovaca i tako redom.

Na svim stranama i svim prigodama od ustaša seljacima su davana razna obećanja: manji porezi, trošarina, velike cijene duhanu, zatim isušenje Imotsko-bekijskog polja, Mostarskog blata, Popovog polja i tako redom. Izgradnja puteva, mostova, škola, župskih ureda, crkava, otvaranje javnih radova i tako redom.

Seljaci su obećanjima vjerovali i prihvatili ih za sigurne.

Antifašističke snage tadašnjeg vremena ovakvom stanju davale su izvjestan otpor, ali su one ustvari bile jako male, međusobno dovoljno nepovezane i prema tome skoro zanemarljive, pa je zbog toga njihov otpor bio gotovo nevidljiv. Ponegdje omladina je nagovarana, pa i javno pozivana da ne ide u ustaše. Ukazivano je na zločine koji se čine. U Bijači, javno, održavani su i širi sastanci sa seoskom omladinom. Dijeljeni su komunistički leci, i ukazivano je na ulogu okupatora, te ko su i šta su ustaše. U

prvim danima na neki način ustašama je davan koliko-toliko organiziran otpor, ali samo u nekim mjestima, i to Ljubuškom, Bijači i donekle u Grabu i Zvirićima.

Kolike su bile te antifašističke snage, najbolje govori sljedeći podatak: u Ljubuškom je postojala i aktivno djelovala partijska organizacija od sedam članova KPJ i devet članova SKOJ-a, te veliki broj simpatizera. U Bijači su djelovala tri člana KPJ sa većim brojem dosta aktivnih i organizovanih simpatizera, posebno omladine, a u Grabu tri kandidata za članstvo u KPJ sa jednim brojem simpatizera. U Trebižatu je djelovao jedan član KPJ i veći broj simpatizera, a u Zvirićima manja grupa simpatizera KPJ.

Iako su antifašističke snage u to vrijeme bile izuzetno male, one su ipak bile dosta aktivne i kao takve ustašama davale otpor i činile veliku smetnju pa su ih u junu 1941. pohapsili, u zatvorima mučili, ubijali i koncem oktobra iste godine izveli pred Ustaški prijeki sud u Mostaru i sudili po Zakonu o zaštiti države. Tom prigodom u roku od nekoliko dana uhapšeno je 19 ljudi, uglavnom Hrvata, među kojima 5 članova KPJ. U Ljubuškom, početkom hapšenja, jedan veći broj antifašista, Muslimana, prešao je u ilegalnost, da bi koncem godine raznim vezama i kanalima otišao bilo u partizane ili na politički rad u neko drugo mjesto.

Sve ovo događalo se u vrijeme najvećih progona Srba, njihovog ubijanja i prevođenja na katoličku vjeru. U to doba crkva je bez ustezanja i radikalno u mnogim mjestima provodila Zakonsku odredbu o prelasku s jedne vjere u drugu, koju je Pavelić donio u maju 1941. odmah u početku svoje vladavine. Posebno su masovno prekršavane žene i djeca.

Od ustaške vlasti sve je bilo osuđeno na uništavanje: Srbi, Romi i Jevreji, zato jer su tako osuđeni, a Hrvati i Muslimani kao komunisti, kao izdajice svog naroda.

Nije se moglo dogoditi, a da na svoj način katolička štampa ne zabilježi čitav ovaj događaj.

Kršćanska obitelj, glasilo hercegovačkih franjevacu, list izrazite fašističke i nacističke orijentacije, koji je izlazio u Mostaru, a dostavljan u gotovo svako hercegovačko katoličko domaćinstvo i čitan u broju od srpnja 1941. u rubrici "Jeste li čuli" trijumbalno i na svoj način zlobno o nama zatvorenicima donosi sljedeću vijest: "da su se u Ljubuškom kotaru pojavili neki jugoslavenski komunistički agitatori, koji su svoju sramotnu rabotu platili glavom ili teškom tamnicom!". "Komunistički agitatori" koji su svoju "sramotnu rabotu" platili glavom ustvari bili su Vlatko Hršić i Mirko Kolak, seljaci iz sela Graba, oba Hrvati i katolički vjernici.

Bila su ovo prva zatvaranja i ubijanja Hrvata u Ljubuškom, pa i u zapadnoj Hercegovini, koja su izvršile ustaše, a ubio ih je i zlostavljao čuveni ustaški emigrant Franjo Sudar, i to prilikom prolaska kroz Ljubuški za Nevesinje u kome su ustaše nakon ubijanja Srba gušile narodni ustanak.

Sudar je također u bijegu 1945. zarobljen u Blajburgu, i to u činu ustaškog pukovnika i kao "nevina žrtva" od nadležnog suda u Gospiću "montiranom procesu" osuđen na smrt.

U ovom vremenu veliki broj ustaških dužnosnika raznih nivoa, obrazovanja i zanimanja, pa i katoličkih svećenika, obilaze sela, agituju i u tu svrhu obilato koriste mise i oltare, zatim zalaze u seoska domaćinstva i pri tome ljudima ukazuju na mesijsku i istorijsku ulogu ustaštva, Pavelića te veličaju Hitlera i Musolinija i nagovještavajući da će još u 1941. godini biti završen rat. Kao po pravilu oni su u svojoj propagandi za sve dosadašnje ljudske patnje i nevolje optuživali komuniste i komunizam, Jevreje i jevrejstvo, Srbiju i srpstvo itd. Nemoguće je da i ovom prigodom ne spomenuti bar neka imena svećenika koja su se u tome od samog početka posebno isticala, a to su: fra Bogomil Zlopaša, župnik sa Humca, don Jure Vrdoljak Bišćević, župnik iz Studenaca, fra Bono Jelavić, župnik iz Vitine, i fra Branko Šušak, župnik iz Čitluka, don Ilija Tomas, župnik iz Klepaca, fra Tugomir Soldo, župnik iz Čapljine itd, itd.

U silnoj i zaglušujućoj propagandi velik broj gladnih, golih, nepismenih seoskih mladića slušajući sve priče koje su pričane kolebao se i dvoumio šta da radi, pri tome pribojavajući se da zbog svoje neodlučnosti ne propusti životnu šansu koja mu se uveliko nudi. Oni uglavnom ne znaju šta je fašizam, nacizam, ustaštvo, o čemu se toliko puno govori, jer oni sve ove pojmove u svojoj svijesti podvode pod pojam hrvatstva, kršćanstva i domoljublja, tome se podvrgavaju, time rukovode i time se oduševljavaju. Fra Bogomil Zlopaša, za kojeg se govorilo da i sama njegova isposnička pojava puno govori,

propovijeda, pa zbog toga su ga vjernici puno uvažavali, tako da je jedan dan sa svom svojom pobožnošću i političkom angažovanošću sa oltara u bijačkom groblju proklinjao Bijaču, jer je, kako je tada govorio, poklekla pred komunistima i komunizmom i nije prihvatila pravi put koji joj se nudi.

Nemoguće je iz sjećanja potisnuti strašnu sliku straha od prokletstva i molitve vjernika koju čovjek nosi iz tog vremena.

Na ulazu u groblje, pred kapijom, sa konja na kojem je dojahao, sjahao je fra Bogomil Zlopaša, i bez razgovora bilo s kim i u potpunoj šutnji i tišini ušao u groblje. Što je u ovakvim prigodama bilo neuobičajeno, veliki križ sa razapetim Isusom nosio je u rukama i dosta žurno, u šutnji, prolazeći između vjernika, ušao u oltar a da nikoga posebno ni pogledao nije. Brzo je počeo propovijed i moglo se zaključiti da se uistinu radi o nečemu krupnom, strašnom, što je u prisutne ugonilo još veću brigu i strah. Križ je objeručke držao, dizao se prema nebu, pratio ga ukočenim pogledom, gdje je zastao i zakovao se, da bi zatim nekakvih prodornim, drhtavim i plačljivim glasom ispustio prve riječi: "Bijačo, proklinjem te u ime Isusa Krista. Proklinjem te jer si se odrekla Boga, stvoritelja neba i zemlje i priklonila crnom komunističkom đavolu da sa tobom na đavolski način ovladava."

Masa, u smrtnom strahu, padala je na koljena, šakama se udarala u prsa, ruke i pogled usmjerila prema nebu i od Boga tražila oprost grijeha. Ljudska tijela su se lomila, stenjala i jecala od udaraca i molitve.

Taj dan fra Bogomil je u selu obišao neke uticajne familije, zalazio u njihove kuće i ukazivao im na smrtnu opasnost koja prijete od komunizma, boljševizma, koji je, kako je govorio, sav satkan od zločina i nevjernosti. Govorio je i o novom vremenu, ustaškom, koje je došlo, o Anti Paveliću koji je dolaskom na vlast razriješio mnoge hrvatske probleme koje ranije nisu mogla da riješe stoljeća: osnovao hrvatsku državu, vratio joj kraljevsku krunu, stvorio vojsku, Katoličkoj crkvi vratio njen visoki tradicionalni božanski sjaj, itd.

Bila je ovo stvarnost tog vremena.

U prvim mjesecima postojanja NDH, uništena su čitava srpska sela. U neposrednoj blizini Čapljine, u selu Prebilovcima, u roku od nekoliko dana ubijeno je oko 800 srpskih žitelja, uglavnom muškaraca. Ubijeni su Srbi Čapljine, Ljubuškog. Sa punim intenzitetom i na najbrutalniji način u život se sprovođila Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, zaštiti arijevske krvi i čistoći hrvatskog naroda i države, donešene od poglavnika Ante Pavelića 30. aprila 1941. godine, što su ustaše u zapadnoj Hercegovini tumačili kao gušenje masovne pobune tamošnjih Srba i četnika protiv Hrvata i tek uspostavljene Nezavisne Države Hrvatske. "Pobuna" Srba kod hrvatskog naroda u zapadnoj Hercegovini izazvala je veliko zaprepaštenje, ogorčenje i gnjev uz priču: "Ti Srbi ni puru u hrvatskoj državi još nisu skuhalo a već im je zasmetala. Sve im smeta što je hrvatsko. Ono hoće samo srpsko.". U takvom, dotad neviđenom tragičnom stanju među srpskim življem vladao je smrtni strah, beznade, izgubljenost, jer nisu se imali kome obratiti, zatražiti zaštitu da bi se spasili od stavičnog divljačkog ustaškog nasrtaja. I onaj ko je želio da im dadne zaštitu, pomoć, to nije smio niti mogao učiniti. Ono Srba što nije ubijeno razbježalo se na sve strane i spašavalo glave kako je ko znao i mogao.

Ustaške vlasti u Čapljini odmah u početku masovnog etničkog čišćenja svoje teritorije odlučile su da u srpsko selo Prebilovce usele, "koloniziraju" Hrvate iz zapadnog dijela Hercegovine i time otpočnu, kako su govorili, da rješavaju njihove hrvatske "goruće ekonomske i socijalne probleme". Pored ustaške vlasti, u Čapljini se o kolonizaciji mnogo starao i don Jure Vrdoljak Bišćević, župnik u selu Studencima. Don Jure je organizirao svoje seljake, Drinovčane, tovario ih na kamione, išao skupa sa njima pod ustaškom zastavom i vodio ih u Prebilovce. Tamo im je dijelio kuće i zamljište poubijanih i protjeranih seljaka.

Još od prvog dana uspostave NDH don Jure Vrdoljak nosio je i pušku, a uobičajeno mu je bilo da u župski ured, kod sebe, poziva svoje "neposlušne" župljane, vjernike i pod prijetnjom strogo kažnjavanja davao im određene "savjete" i uputstva za odlazak u ustaše.

Sve to što je radio dugoročno je dalo negativne, stravične posljedice.

Zahvaljujući u prvom redu i don Juri Vrdoljaku i njegovom načinu rada i uticaja, samo iz sela Studenaca, mjesta u kome je službovao, u ratu, na raznim ratištima, poginula su 134 seljaka, seoska

mladića, vjernika, a od toga broja 65 u ustašama i 21 u domobranima. Neki od njih, vjerovatno, završili su i u Blajburgu.

Tako je to od samog početka rata izgledalo i bilo u zapadnoj Hercegovini. Bilo je to uistinu vrijeme strave i užasa.

U uzavreloj atmosferi ustaške propaganda i žurbe u uspostavi i stabilizaciji vlasti, te mobilizaciji što većeg broja mladih u ustaše, poglavnik Ante Pavelić u Zagrebu u posebnu posjetu prima veću grupu katoličkih bogoslova koji mu donose prikladne poklone i javno izražavaju svoju neograničenu zahvalnost i odanost ustaštvu. Pavelić im za sve dosad učinjeno za ustaše i ustaški pokret iskazuje veliku i neizmjernu zahvalnost. U dužem prijateljskom razgovoru on ih upoznaje kako mu je bilo teško dok je bio u emigraciji, posebno ističući, da kad mu tamo niko nije mogao donijeti bilo kakve vijesti iz zemlje, u tome su mu uvijek desna ruka bili njihova braća, svećenici, naročito iz Hercegovine. Rekao im je i to da mu je u osnivanju Nezavisne Države Hrvatske uvijek bila najveća bojazan za pomanjkanje hrvatske inteligencije u državnim i javnim poslovima, a naročito u vojsci. Bojao se i za pomanjkanje naučnika i svećeničkog podmlatka, ali, kako danas vidi, bez bilo kakvog razloga ("Kršćanska obitelj", srpanj 1941.).

Šta je seljački svijet, svijet polupismenih ili nepismenih ljudi, koji vjeruju crkvi i svećeniku, pogotovu kad govori sa oltara, kad se na isti način, nažalost, ponaša i sveti otac Papa Pio XII, mogao drugo učiniti već da krene putem kojim ga vodi italijanski fašizam i njemački nacizam. Znači, odazvati se u ustaše i tamo raditi ono što se od njega traži.

Papa Pio XII, još 1941. u Rimu, u osobnu audijenciju prima ne malu skupinu ustaške mladeži, njih preko 200, i tom prilikom dodjeljuje im svoj blagoslov i svete medalje te po njima šalje blagoslov ustaškom poglavniku Anti Paveliću, koji je već tada bio duboko zagazio u zločine. Razdragana ustaška mladež tom prilikom Papi je pjevala ustaške pjesme, kao i pjesmu "Lijepa naša domovino", što je svetog oca razveselilo i puno radovalo. Znači, ni Papa Pio XII nije se oglušio u svojoj svetoj obavezi da cjelokupnom ustaškom pokretu u Hrvatskoj, a posebno poglavniku Anti Paveliću otvoreno i javno dadne svoju neograničenu podršku koja je za ustaše u to vrijeme bila od neprocjenjive koristi ("Kršćanska obitelj", ožujak 1942.).

Kad i poruku Pape Pija XII "Kršćanska obitelj" donisi i tekst preuzet iz "Katoličkog lista" pod naslovom Načelo odgovornosti u ustaškom pokretu, u kome stoji: "Ustaštvo je pokret cjelokupnih snaga hrvatskog naroda. Ustaštvo je smirenje cjelokupnog hrvatstva i kroz ustaštvo želi svaki Hrvat postići svoju sreću i smirenje. Svatko tko bi ustaštvo drugačije smatrao, svatko tko bi rad u ustaškom pokretu iskorištavao za lične potrebe, nestat će ga! Nećemo dozvoliti, da nam nastase (protuustase) ruše ono što su izgradili ustaške mišice i što su vjerovale ustaškom vjerom prožete duše. Svi su hrvatski dužnosnici, od najviših do najnižih, samo radnici u jednoj velikoj radionici sreće i vječnosti stvorene ustaške Hrvatske".

U tom vremenu, u Hercegovini, među katoličkim vjernicima nije bilo nepoznato ni idejno i političko opredjeljenje i držanje sarajevskog nadbiskupa Ivana Šarića, koji se svim svojim bićem i punom odanošću stavio u službu ustaša i u tu službu pored sebe stavio i čitavu katoličku štampu, što u narodu nije ostalo bez velikih štetnih posljedica. Za čitavo vrijeme rata dok je Pavelić na svim stranama nemilice ubijao na hiljade Srba, Jevreja, Bošnjaka, Hrvata-antifašista, on ga je obožavao, slovio, dizao u nebesa, kao pjesnik posvećivao mu svoje pjesme i svrstavao u red kršćanskih apostola i najvećih državnika i humanista kojega je dala hrvatska istorija.

Ovo je, ustvari, bilo trasiranje i gradnja puta našoj neukojoj i prevarenoj hrvatskoj i katoličkoj mladeži prema Blajburgu i križnom putu gdje će, kako će ti isti klerikalci, fašisti, kasnije govoriti, "postati nevine žrtve komunizma, boljševizma, bezvjerstva", a ne njihove politike. Oni neće narodu da kažu pravu istinu da su ovi ljudi žrtve njihove velike nacionalističke, fašističke prevare i laži, njihove upute na pogrešan put, upute u zagrljaj fašizmu i nacizmu, i da su ustvari stradali za njihove interese.

Klerikalci, svećenici, ustaške orijentacije u toku čitavog rata ponašali su se na jedan njima svojstven način, jezuitski. Oni nisu htjeli da priznaju i da govore istinu koju su znali. Ljudi su naravno stradali, a oni su se pravili kao da se ništa ne događa, kao da ništa ne čuju i ne vide. Da li je moguće da u Ljubuškom bude ubijen i posljednji Srbin, pa i djeca, a da o tome zvanična Katolička crkva ništa ne

zna, niti joj se čuje bilo kakav glas protesta. U Čapljini isto tako. Pod Topolom na obali Neretve za dvije noći u drugoj polovini 1941. da bude ubijeno oko 400 ljudi srpske nacionalnosti, pokupljenih po hercegovačkim selima i gradovima, a da o tome od njih ama baš niko ništa ne zna. Oni neće da znaju ni za desetine ubijenih Srba na Humcu, i to u, "fratarskoj", ogradi u neposrednoj blizini samostana.

Umjesto osude ovih gnusnih masovnih zločina i zločinaca i zaštite onih kojima je ljudska zaštita trebala, katolički dušebrižnici, kao i redovno putem svog glasila "Kršćanske obitelji" (prosinac, 1941), pišu za ustaškog poglavnika Antu Pavelića kako je vrijedan svakog priznanja i poštovanja i da zaslužuje svaku pohvalu za svoj bistri pogled na porodicu itd., te da je malo državnika u svijetu koji su se tolikom oštrinom uma sagledali i zapisali svu opasnost od komunizma, itd. Oni u isto vrijeme putem tog istog glasila poručuju hrvatskoj ustaškoj mladeži, naglašeno ističući, da joj je ustaško ime divno, lijepo, da je ono puno sadržaja i da su zbog toga najbolji sinovi Hrvatske.

Na svu sreću, mostarski biskup fra Alojzije Mišić, nije dijelio mišljenje jednog broja svećenika ustaške orijentacije, već je na svoj način osudio zločine, ali zato, kad je umro početkom 1942., katolička štampa, pa ni Kršćanska obitelj, na svojim stranicama na odgovarajući način nije ni zabilježila njegovu smrt.

Ova vrsta ljudi, ratnih zločinaca, kad su izgubili rat, i kad je trebalo izaći pred sud i odgovarati za počinjene zločine, bježala je prema granici Austrije pa je u Blajburgu bila prisiljena da položi oružje i da se preda. Oni danas, uvelike kod svojih idejnih i političkih nasljednika, klerikalaca, nacionalista, imaju tretman nevinih "komunističkih, boljševičkih" žrtava i njima se odaju najviše počasti od strane crkve i državne i političke vlasti. Ustašama, je bilo u interesu, i na tome su radili, da sa njima na ovaj put, kako ga nizvaju križni, počde što veći broj ljudi, civila, pa i njihovih familija, kako bi se među njih utopili i njima zaštitili. Željeli su da se predaju zapadnim saveznicima, Englezima i Amerikancima, da bi sačuvali glave, da i njima kao i prijašnjim gospodarima ponude svoje usluge za neke nove sukobe koje su očito očekivali.

Prema Blajburgu, napuštajući svoju vojsku, izdajnički i sramno bježao je i pomoću crkve preko granice pobjegao sa sanducima opljačkanog zlata ustaški poglavnik Ante Pavelić, Andrija Artuković, Maks Luburić i mnogi drugi.

Tako i na taj način u to doba se radilo i predstavljale "nevine komunističke, boljševičke, partizanske žrtve" na Blajburgu, za koje ovi sadašnji nacisti i fašisti umjesto sebe svoju ideologiju i politiku okrivije antifašiste, koji su stalno ljudima ukazivali na jedan sasvim drugi put, put drugačiji od njihovog, put istinske borbe za domovinu, za njenu slobodu a protiv okupatora i onih koji su mu se stavili u službu.

Sve prevare i laži jedna za drugom.

U početku rata, mladi su pozivani da se javljaju u ustaše, uz velika obećanja da će u ustašama pohađati škole, učiti zanate, voziti automobile, dobivati imanja, a oni su umjesto obećanog dobivali oružje i vojni raspored i upućivani u borbu, i to protiv partizana u istočnoj Hercegovini, Romaniji, na Kozari, Kordunu, Biokovu i tamo se borili, kako to i danas njihovi sljedbenici kažu, protiv boljševizma, komunizma, odmetništva i bezvjerništva. Raspoređeni su i u kojekakve legije i plave divizije i upućivani na istočni front, i tamo boreći se protiv Crvene armije dogurali sve do Staljingrada, kako su isto tako govorili, borili se "protiv ruskog boljševizma i bezvjerništva". Dok su se prevareni i zavedeni mladići na istočnom frontu borili, ginuli i nestajali, ni sami ne znajući zašto, ovamo su ih, u zemlji, klerikalni, ustaški krugovi uvelike hvalili, veličali i uzdizali u beskrajne visine, govoreći da se po svojoj izdržljivosti, borbenosti i moralnom mogu u svemu mjeriti i nositi sa nenadmašnim Nijemcima, njemačkim vojnicima. Kako su u to doba pisali, pričali i hvalili se, da hrvatski vojnik kao i njemački od šale obara ruske avione, uništava tenkove, topnička i mitraljeska gnijezda i da u područjima, koja oni svojom borbom olako osvajaju, svako može biti siguran da tamo više niko i nikad neće sresti i naći bilo kakvog živog boljševika.

O tome u tom vremenu slavodobitno pričaju i pišu hercegovački franjevci, tome se od srca raduju i tu radost prenose na svoju okolinu ("*Kršćanska obitelj*", *prosinac 1941.*).

Kako vidimo, oni se otvoreno ponose učešćem Hrvata u uništavanju jednog čitavog naroda, ruskog, koji je inače u Drugom svjetskom ratu imao preko 20 miliona mrtvih i spaljenu zemlju u agresiji koja je na njega izvršena, a u kojoj su, na našu veliku žalost učestvovali i Hrvati. Moramo priznati i otvoreno reći da ova činjenica, kao i mnoge druge, Hrvatima ne služi na čast, već treba da je se stide.

U vrijeme rata u zapadnoj Hercegovini odvijali su se određeni procesi sasvim drugačiji od onih početnih, fašističkih i nacističkih, iako dosta bolno i sporo, ali su se ipak odvijali. Ljudi su na različite načine saznawali ko su ustaše, kome one služe, kakva im je ideologija i politika, gdje šta rade i sve se više od njih distrancirali i udaljavali. U tome poseban značan imaju 1942-1943. godine, dolazak četnika u ove krajeve, njihova otvorena saradnja sa ustašama i zločini koje su naočigled ustaša vršili nad ovdašnjim hrvatskim narodom. Ubijali su, silovali žene i palili sela a da im ustaše, da bi ih u tome spriječili, ništa nisu htjeli, a ni smjeli uraditi.

U Dalmaciji u nekim pograničnim selima, posebno 1942. četnici su na najsvirepiji način poubijali na stotine građana, žena, djece, staraca, među njima i nekoliko svećenika. Sve se ovo saznavalo i u zapadnoj Hercegovini. Zatim, bilo na ovaj ili onaj način utučaj narodnooslobodilačke borbe sve više je prodirao u ovaj kraj, i to iz različitih krajeva a najviše iz Dalmacije, koja je od prvog dana bila zahvaćena ustankom. Stvarale su se i organizirale nove partizanske organizacije u ovom kraju. Ustaše i okupator oštro reaguju, vrše raciju na pojedina sela, pa i na više njih na području Nahije i Bekije. Nestalo je, ili bivalo sve manje dobrovoljaca za u ustaše. Sve češće vriši se masovna prisilna mobilizacija u ustaše. Spaljuju Bijaču, i to ko zna po koji put. Raste opće nezadovoljstvo, ustaše vrše zatvaranje u mnogim selima zapadne Hercegovine i otvaraju novi zatvori i ustaški logori kao što je logor u Grabovom Vrelu, u kome drže, muče i ubijaju zatvorenike iz zapadne Hercegovine i susjedne Dalmacije. Otpočeli su da zatvaraju i ubijaju i pojedine pripadnike ustaških familija koje su im okretale leđa. U selima iz dana u dan sve više je vojnih dezertera, bjegunaca iz raznih vojnih jedinica Nezavisne Države Hrvatske, pa i ustaša, i kriju se po svim mjestima, po kućama, štalama i ogradama. Brojke se penju na stotine.

Uz velike napore i žrtve veliki dio zapadne Hercegovine još od prvog dana rata većim dijelom premrežen je ilegalnim partizanskim organizacijama, stvorena su dosta brojna uporišta Komunističke partije, Saveza komunističke omladine, Antifašističkog fronta žena, zatim se formiraju narodnooslobodilački odbori od seoskog do okružnog, organizacije Narodnog fronta od seoskih do Okružnog za zapadnu Hercegovinu. Postojale su i komande mjesta Ljubuški i Posušje do Komande područja za zapadnu Hercegovinu. Još od ranije stvorene su vojne, operativne jedinice, od Ljubuške čete, Ljubuškog bataljona pa do Zapadnohercegovačkog odreda, koji je brojio nekoliko stotina boraca. Bili su jako dobro naoružani i moral je bio na zavidnom nivou. Svaki peti borac bio je naoružan puškomitraljezom sa dovoljnom količinom municije. Duže vremena, i to najprije pri Ljubuškom bataljonu, zatim Štabu Zapadnohercegovačkog odreda, nalazila se Engleska vojna misija, sa kojom se jako dobro saradivalo. Zahvaljujući njima, jednim dijelom pomoću padobrana snabdijevani smo oružjem, hranom i odjećom.

Uspješan razvoj narodnooslobodilačkog pokreta u zapadnoj Hercegovini među ustaše unosi je nemir i strah od odgovornosti za zločine koji su počinjeni.

Na kraju, dogodilo se nešto što se na početku rata 1941. godine nije mogli ni zamisliti. U oktobru 1944. Zapadnohercegovački odred vlastitim snagama oslobodio je Ljubuški sa okolnim selima. Ljubuški je oslobođen bez ijednog ispaljenog metka. To je mogao pripremiti i učiniti samo Ljubuški koji je u toku rata kao grad na raznim ratištima širom zemlje imao oko 50 poginulih partizanskih boraca.

Okružni komitet partije i organizacije Ljubuškog sa većim brojem antifašista, pristalica NOB-e, izvršila je obimne pripreme i organizirala da neprijatelj u strahu i panici sam napusti grad, pobjegne, i da u njega, bez borbe i ispaljenog metka uđu partizani. U isto vrijeme oslobođen je i veliki dio zapadne Hercegovine, osim Širokog Brijega u kome su bile koncentrisane i utvrđene velike neprijateljske vojne snage, i to uglavnom njemačke i ustaške. U ovo vrijeme ni veći broj ljudi crkve nije se pokretao iz svojih župa, i oni kao i ostali građani su bili zatečeni i sigurni za svoj život i slobodu.

Na tek oslobođenom području, po škripinama i nekim selima, skrivao se veliki broj naoružanih ustaša, ili kako su ih u narodu nazivali "škripari" ili "križari", koji su povremeno izvodili i oružane akcije

na usamljene vojnike i organe vlasti uz priču i prijetnju da će se oni ustaše ponovo vratiti u ove krajeve i uspostaviti svoju vlast. Lansirane su i glasine da se na putu od Mostara prema Ljubuškom nalaze u pokretu ogromne ustaške snage i da dolazi Maks Luburić sa 10.000 ustaša i da će ubiti svakog onog, i uništiti mu imovinu, koji se na bilo koji način prikloni partizanima i potpomaže ih u bilo kojem vidu. Sve ovo, unosilo je veliku nestabilnost, uznemirenost i strah u narod koji je inače bio zasićen ratom i različitim ratnim stradanjima.

U narodu je inače vladala dosta velika podvojenost, svako je zazirao i bježao od svakoga. Vladao je veliki strah. Još uvijek najveći broj njih, seljaka, zazirao je od partizana. Partizanske priče i ponašanja, seljak je primao sa velikom opreznosti i sumnjom, a ponovni povratak ustaša izgledao im je sasvim realan, pogotovo jer su naše snage u to doba na ovim prostorima bile još dosta malobrojne. Jedan dio stanovništva žalio je za ustašama jer su mnogi, na ovaj ili onaj način, najviše krvno, bili vezani za njih. Znači, rat je već obilato uzeo svoj danak i u tome ostavio duboke tragove.

Poznavajući ljude a i prilike kakve su vladale u ovom kraju naše organizacije, i ugledni pojedinci ulagali su ogroman napor da se političko stanje koliko je moguće što prije i što bolje sredi, smiri i poboljša. Održavani su sastanci po selima, na različite načine razgovarano sa ljudima, posebno sa domaćinima, a to su bile obavezne da rade i komande naših vojnih operativnih jedinica. Održavane su kulturne priredbe, zakazivana sijela. Vojne jedinice, a i ostali organi, u prvom redu organi vlasti, morali su strogo voditi računa o svom ponašanju, tako da za čitavo vrijeme rata na ovim prostorima od strane partizana nije zapaljena ili na neki drugi način uništena i opljačkana niti jedna kuća. Na bilo koji način nije oštećena ili uništena bilo kakva bogomolja, izuzev dijela samostana Humac, u kome je bio smješten Štab 118. njemačke divizije, i u Širokom Brijegu jer je služio kao neprijateljska utvrda u borbi za oslobođenje mjesta. Dijelove jednog i drugog samostana uništila je naša partizanska avijacija. Po selima na uobičajen način, nesmetano održavane su mise, tako da su i naši borci koji su za to imali potrebu mogli nesmetano da im prisustvuju. U naše svakodnevne političke aktivnosti uključio se i jedan broj svećenika, što je za naš pokret bilo vrlo značajno.

Politički rad morao je biti strpljiv, smišljen, dugoročan i dobro organiziran. Radilo se o sredini koja je u ratu na strani neprijatelja već pretrpjela velike žrtve. A zadobivene rane još uvijek su bile svježije, teške. Partizani su za većinu seljaka bili neprijatelji, ubice njihove djece. Ovdašnja mladost u previše velikom broju nalazila se u službi fašizma i nacizma i kao takva drugima nanosila veliko zlo, bol i patnju. Ono što bi im govorili o njihovoj djeci, o onome što su ona kao ustaše učinila, to nam vrlo teško vjeruju. Po njima, partizani su krivi za stradanja koja su njihovi ljudi doživjeli u ratu i nas su za sve to činili krivim i odgovornim. Malo ko od njih postavlja pitanje ili niko ko je to te unesrećene ljude, omladinu uputio na taj put, ko im je dao upute, savjete da idu u ustaše, domobrane, SS-trupe, ko ga je mobilisao, i da sada zbog toga trpe teške posljedice i goroku sudbinu poraženog koja ga je snašla u ovom ratu.

Početak februara 1945. Nijemci i ustaše su u toku jedne noći nenadano izvršile snažan i jako organizovan prodor kroz partizanske položaje oko Širokog Brijega i za kratko vrijeme, u naletu, ponovo zauzele Ljubuški, Čitluk, Čaplinju i Metković. U prodoru, njima su se pridružili i "škipari" sa zapadnohercegovačkog područja. U Ljubuškom tom prilikom ustaše su zapalile nekoliko kuća i ubile jedan veći broj građana, dok se većina građana u strahu povukla prema Vrgorcu, Dalmaciji, gdje je bila mnogo stabilnija i veća oslobođena partizanska teritorija. Sa narodom, prema Vrgorcu i sa partizanima povukao se i jedan broj katoličkih svećenika iz Samostana Humac, a među njima bli su fra Serafin Dodig i fra Vid Čuljak.

Ubrzo, prema Širokom Brijegu, iz Dalmacije, nastupao je dalmatinski Osmi udarni korpus a iz istočne Hercegovine dijelovi 29. hercegovačke divizije, tako da su zakratko gotovo svi dijelovi zapadne Hercegovine bili slobodni. Izvedena je odlučujuća bitka za oslobođenje Širokog Brijega, zatim Mostara u kojoj je poginulo oko 450 boraca NOV-a, uglavnom Dalmatinaca. U nastupanju partizanskih snaga i povlačenju ustaša, sa ustašama i Nijemcima iz nekih sela zapadne Hercegovine panično su bježale i veće grupe seljaka, muškaraca i žena, a da ni sami nisu znali kako i kuda da idu. Sa ustašama pobjegao je i jedan broj katoličkih svećenika, i to neki sa dosta velikim razlogom.



Iz Vitine, sa ustašama, pobjegao je i fra Bono Jelavić, svećenik, inače član Ustaškog logora Ljubuški i ustaškog Tabora Vitina, kome je u svoje vrijeme za veliki doprinos ustaštvu poglavnik Ante Pavelić dodijelio počasno zvanje ustaškog pukovnika. U povlačenju, u Gornjoj Vitini, organizovao je i podsticao oružani otpor seljaka kojeg su davali partizanima.

Fra Bono Jelavić rođen je u selu Veljacima. Još 1939. godine on je u svom rodnom selu osnivao ustašku organizaciju, i to skupa sa svojim suseljanom fra Gustom Matićem i fra Sarafinom Višticom i nezaobilaznim Ivanom Toljom, pravnikom, nadaleko poznatim ustaškim zločincem, velikim županom u županiji Vinkovci, kojega je nakon oslobođenja tamošnji sud osudio na smrtnu kaznu. Upravo zahvaljujući njima i radu njihove organizacije, iz njihovog rodnog sela Veljake u toku rata u raznim Pavelićevim vojnim formacijama učestvovalo je što milom što silom preko 300 osoba, seljaka, i borilo se protiv partizana, a od toga broja poginulo je 118, i to u ustašama 64, a u raznim drugim vojnim jedinicama 29 osoba.

U Vitini, mjestu dugogodišnjeg službovanja, fra Bono Jelavić u svojoj političkoj aktivnosti nije birao sredstva samo da bi se što veći broj ljudi, omladinaca, prinudio da idu u ustaše i da služe Anti Paveliću. On je i lično još 1942. navodio ustaše na neka ubistva, tako da je u vrijeme svog bjekstva, iza sebe, u Vitini, u neposrednoj blizini župskog ureda u kome je ostavio zakopano tijelo jedne ubijene srpske osobe, rođene negdje u okolici Mostara. Zahvaljujući u prvom redu fra Boni Jelaviću iz sela Vitine, u raznim Pavelićevim jedinicama u toku rata poginula su 179 mladića, od kojih u ustašama 89, a u domobranima i drugim vojnim formacijama 37. osoba. Fra Bono Jelavić, bježeći iz zemlje, i sam je nestao negdje na križnom putu "kao nevina žetva komunizma".

Moglo bi se govoriti još o mnogim osobama čijom zaslugom je na različite načine uništavana i unesrećena jedna čitava generacija hrvatske i katoličke mladeži Hercegovine koja je u to doba mobilisana i upućivana na pogrešan put, u ustaše, ali je nemoguće i ovom prigodom još jednom ne spomenuti ime don Jure Vrdoljaka Bišćevića, svećenika, takođe zakletog ustaše od 1939, koji je polovinom 1941, u Ljubuškom, volio da navraća u Kotarsko predstojništvo i k sebi u kancelariju kotarskog predstojnika Ivana Bukovca, poziva pojedine zatvorenike osumnjičene za komunizam; pored ostalih, i pisca ovog teksta, i prinuđivao ih, uz primjenu sile, da priznaju djela za koja su optuživani.

U narodu je bilo poznato da se don Jure Vrdoljak služio svim mogućim sredstvima, pa i oltarom, da bi što veći broj omladine uputio u ustaše, pa i silom upućujući omladini pozive i prijetnje u čemu su ga morali slušati. On je mogao to raditi tim prije što je i sam bio član Ustaškog logora za kotar Ljubuški. Zahvaljujući jednom takvom katastrofalnom stanju koje je stvoreno i koje je vladalo u toku rata u Hercegovini, samo iz sela Studenaca, mjesta službovanja don Jure Vrdoljaka, u neprijateljskoj vojci poginula su 134 mladića, a od toga broja 65 u ustašama.

Kao žrtve nacističke i fašističke politike koja je u to doba vođena i vladala u Hercegovini ni druga sela nisu prošla ništa drugačije ni bolje. Pored mrtvih, sela su bila puna ranjenih i sakatih. Tuga i žalost uvelike vladala je u njima, ali su ustaški propagatori za sve to, umjesto sebe, okrivljivali partizane što i danas čine. Tako samo iz jednog malog i siromašnog sela Crvenog Grma u toku rata poginulo je 110 osoba, od kojih u ustašama 58 a u domobranima 11. Ili Klobuka, rodnog sela ministra Andrije Artukovića, poginulo je 136 osoba, a od toga broja u ustašama 55. Za ove žrtve pod uticajem ustaške propaganda pa i Katoličke crkve, krivac je tražen i iznalažen tamo gdje on nije, među partizanima, antifašistima, što je u selu kod zaostalog seljaka stvaralo krivu sliku o partizanima kao uzročnicima uistinu njihove velike tragedije.

Prema podacima koje je prikupila današnja državna vlast pa na svoj način i Katolička crkva u Hercegovini (izvori sa kojima sam se u ovom tekstu služio), na današnjoj općini Ljubuški u toku Drugog svjetskog rata, u neprijateljskoj vojsci na raznim ratištima poginulo je 2.360 ljudi, uglavnom omladine, odnosno svaki deseti građanin općine ili svaka peta muška glava.

U "nevine komunističke žrtve poraća" ubrajaju se i one ustaše, ustaški koljači koje su u samom logoru Jasenovac poubijale na hiljade nevinih ljudi (prema dosad prikupljenim podacima preko 72.000) a koji su nakon završetka rata uhvaćeni i osuđeni, kako i za njih kažu, na "montiranim komunističkim procesima", kao što su zapovjednik ustaškog logora Jasenovac Ljubo Miloš, te visoki ustaški časnici

Ante Vrba, Božidar Kavran, Josip Tomljenović i drugi. Bugojanska teroristička grupa, ubačena 1972. godine u našu zemlju iz inostranstva, a izginula u sukobu sa legalnim državnim organima, danas se od strane hrvatskih nacionalista i klerikalaca svrstava u mučenike, nacionalne heroje, borce za hrvatsku stvar i daje joj se, kako kažu, tretman blajburških žrtava, tako da se na uspomenu i na njih svake godine na mjestu njihovog uništenja, od strane katoličkog svećenstva održavaju mise zadušnice, podiže oltar i spomen-ploče. U Vitini, općina Ljubuški, jednom od pripadnika te terorističke grupe Ludvigu Pavloviću od današnje državne vlasti u strogom centru podignut je spomenik. Kako vidim, ni u ovom slučaju i sličnim kad im treba ne važi princip Crkve kojeg je ona inače proklamirala, posebno u fašističkim i nacističkim sistemima i u onim kad je ona direktno vršila državnu vlast; da vjernici koji odbijaju poslušnost legitimnoj vlasti da samim time čine smrtni grijeh.

Kako vidimo, tako se danas propovijeda, gradi odnos prema teroru i teroristima, najvećem zlu današnjeg vremena. To je i danas njihova pouka i poruka mladima i uputa da kad zatreba i terora se treba prihvatiti i nema zla koje ne treba učiniti samo da bi se nečiji zločinački zahtjev ispunio.

Po njima, sve što je ustaško to je ono pravo, hrvatsko, to je nevino i vrijedno svakog poštovanja, te se za njih i njihove duše redovno od strane katoličke crkve održavaju mise zadušnice i podižu spomenici i spomen-obilježja različite vrste.

Kako vidimo, i danas se obilježava poraz jedne sramne i zločinačke ustaške politike koja je naš narod odvela u propast i nanijela mu veliku sramotu koju je skupo morao platiti svojim životima. Umjesto izvlačenja pouka kako se ne treba raditi, kako se ne smije voditi politika, ono se upravo čini obrnuto. Na razne načine stalno se vrši stalni poziv da se i dalje slijedi fašističko-ustaška politika, da ona bude inspiracija, uzor, ponos i uputa za dolazeće generacije.

Konačan bilans zločinačke politike za vrijeme okupacije 1941-1945. koju je vodilo ustaštvo u otvorenoj i višegodišnjoj službi italijanskog fašizma i njemačkog nacizma, stravičan je. Za sve ovo od odgovornosti, bez obzira šta oni govorili, ne mogu se osloboditi ni oni iz redova tadašnje Katoličke crkve koji su se otvoreno stavili u službu jednoj takvoj zločinačkoj politici. Istina je da su svih ovih 2.360 poginulih ustaša i domobrana bili borci Pavelićevih vojnih jedinica i da su se bilo dobrovoljno ili prisilno borili na strani Sila Osovine protiv Narodnooslobodilačke vojske, članice antifašističke koalicije u Drugom svjetskom ratu. Oni su od prvog dana čitavim svojim bićem vezani za fašističku osovinu, njima su služili, i za njih ginuli. Čak šta više "Nezavisna Država Hrvatska" svojevremeno i zvanično objavila rat SAD-u, Velikoj Britaniji i SSSR-u, pa prema tome sa poraženim i dijele sudbinu sa svim posljedicama koje u svakom ratu doživljavaju poraženi. Dok su se ustaše skupa sa Nijemcima pod borbom povlačili iz Hercegovine, sa sobom su povlačili i jedan broj civilnog stanovništva. Bježao je i jedan broj katoličkih svećenika. Međutim, jedan broj svećenika, i to ne mali, ostao je u zemlji i dijelio sudbinu sa svojim župljanima. Takvih časnih svećenika, zaslužnih svakog poštovanja, nije bilo malo. Mnogi od njih bili su nosioci Titovih odlikovanja i imali su svoje društvo i glasilo "Dobri pastir". Da spomenem samo neke: fra Zlatko Sivrić, fra Damjan Rozić, glasoviti svećenik koji je zahvaljujući svom ugledu i hrabrosti 1941. godine od sigurne smrti iz ustaških zatvora spasio stotine Srba iz sela Goranaca u blizini Širokog Brijega, fra Vojo Mikulić, fra Vidak Čuljak, fra Sarafin Dodig i fra Martin Sopta i tako redom. Ne može biti, a da se ne spomene ime jednog starca franjevca i to fra Silvestra Vasilja, svećenika u samostanu Čitluk, kojemu za vrijeme rata od svojih kolega nije data mogućnost da javno u narodu iskazuje svoje mišljenje, pa je to radio na diskretan način govoreći svojim prijateljima od povjerenja i poznanicima da se i njegova riječ u ovom vremenu čuje u narodu: "Narode moj, čuvaj se švapske politike. Ovdje Švabo nije ničiji babo. Ovo što nam se događa, to nije naša potreba. Švabo će kad-tad otići, a nama je sa susjedima živjeti. Susjed ti je bliži i preči od bilo koga drugog, pa i od brata."

U vrijeme borbe za oslobođenje Širokog Brijega, Marko Šoljić i ja, kao partizanski politički radnici, bili smo u župskom uredu i razgovarali sa fra Martinom Soptom, čuvenim profesorom, matematičarem Širokobriješke gimnazije i sa njim u razgovoru presjedjeli gotovo čitavu noć. Razgovarali smo o političkim i ratnim zbivanjima, te o nevoljama i zabludama u kojima se u samom ratu posebno našla zapadna Hercegovina. Tu noć prespavali smo u njegovom stanu, da bi ustaški

odmetnici, križari, na neki način saznali za taj naš sastanak, pa su ga, vjerovatno, zbog toga u roku nekoliko dana ubili.

Ili, druga izuzetno krupna ličnost, veliki čovjek jeste i svećenik fra Sarafin Dodig. Bio je izraziti antifašista i nesalomljiv u svom antifašističkom uvjerenju i opredjeljenju. Čitav rat na različite načine razgolićavao je okupatore i okupatorsku politiku, zatim ustašku politiku i ideologiju. Spašavao je Srbe i mnoge antifašiste iz italijanskih i ustaških zatvora da bi na kraju i sam bio uhapšen, i duže vremena zadržavan u zatvoru. Iz zatvora je spašen zahvaljujući u prvom redu zalaganju i intervenciji svojih župljana. U vrijeme Četvrte neprijateljske ofanzive 1943. fra Sarafin Dodig, kao župnik u župi Gorica, domaćinski je u svom stanu primio i ugostio jednog od prvih Titovih komandanata Peku Dapčevića i sa njim od tada ostao u trajnom prijateljstvu.

Prije nego što je zemlja u potpunosti oslobođena, još dok su fra Bono Jelavić, don Jure Vrdoljak i drugi slični njima, obezglavljeni jurili, bježali prema državnoj granici, prema Blajburgu, bježali od odgovornosti za počinjena zlodjela, u to isto vrijeme fra Sarafin Dodig obilazio je Ljubuška sela, razgovarao sa mnogim ljudima, smirivao ih i tumačio im antifašističku politiku koju je zastupao. Povodom oslobođenja grada Ljubuškog javno je istupao i govorio na prvom velikom narodnom zboru održanom u Ljubuškom, dok je na taj isti zbor pred svojim župljanima, vodeći ih u stroju i jašući na konju, noseći hrvatsku zastavu sa zvijezdom petokrakom dolazio fra Vid Čuljak. Zbog svoje velike antifašističke uloge u Narodnooslobodilačkom ratu i zbog velikog ugleda među ljudima, dobio je brojna priznanja i odlikovanja među kojima je poslije njegove smrti i jedna ulica u Ljubuškom po njemu dobila ime, koju su ovi današnji nacionalisti i klerikalci ukinuli i preimenovali.

Nisam bio u Blajburgu niti mislim da ću biti, jer tamo nemam kome svome ići. Inače, tamo se nemam kome i zašto ispričavati i rasterećivati svoju savjest. Kao i dosad tamo ustvari idu oni koji ustaškim zločincima u ime nekog svog hrvatstva i katoličanstva odaju počasti ustaštvu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Sve to što rade stvar je morala i neke njihove neodoljive unutrašnje potrebe. Ali sam o Blajburgu razgovarao sa ljudima više puta, i to nakon 1990. kad je uspostavljena ova nova današnja vlast, i kad je to mjesto, Blajburg, od nacionalističke ideologije i ustaša proglašeno najvećim stratištem i svetištem "nevinih žrtava hrvatskog i katoličkog naroda", i to u njegovoj dugoj povijesti.

Kroz razgovore koje sam imao, također niko mi nije sa sigurnošću znao objasniti šta je zapravo i kako izgledao taj "križni put", gdje počinje a gdje se završava i ko je sve bio na tom putu. Da li su samo ustaše, domobrani i unesrećeni civili koje su oni sa sobom vodili bili na tom križnom putu? Da li su na križnom putu bili i mnogobrojni četnici, ljotićeveci, slovenački domobrani, belogardejci, i razni drugi pripadnici kvislinških formacija koje su bile u službi italijanskog fašizma i njemačkog nacizma? Da li su na križnom putu bili i onih 6.000 četnika vojvode popa Đujića kojima je poglavnik Ante Pavelić, u to doba, dao propusnicu i osiguranje da slobodno mogu proći čak i kroz Zagreb, prema sjeveru, prema Njemačkoj? Da li su i njemački, nacistički, vojnici i njihovi generali u to doba bili na tom križnom putu? Kako se došlo do broja stradalih na tom križnom putu i u kojoj naučnoj proceduri?

Da li su se za vrijeme rata i partizani nalazili na nekom križnom putu i podnosili njegove tegobe? Dok su se ustaše i četnici skupa sa svojim gospodarima Nijemcima i Italijanima u toku rata vozili vozovima, autobusima, automobilima, avionima, prebacujući se sa jednog ratiša na drugo, dotle su partizani, gladni i iscrpljeni preko brda i dolina pješke prevaljivali na stotine kilometara učestvujući u tim bitkama. Da li se ovaj njihov put, partizanski, na kome se i te kako ginulo, gladovalo, koji je trajao četiri godine, smatra križnim, i da li bi i o njemu danas također trebalo više govoriti, pisati i obilježavati ga?

Po svemu sudeći, križni put, o kome toliko puno govore klerikalci i nacionalisti, ima u prvom redu ideološku i političku osnovu koja je nastala i iznjegovana u inostranstvu, u krugovima ustaške emigracije, a koja je njihovim dolaskom u zemlju, uvelike nametnuta, prihvaćena i uveliko korištena od strane postojećih ne malih nacionalističko-klerikalnih krugova.

Cilj je da kroz tu svoju "mučeničku" fazu "kršćanske duhovnosti" obrane ustaštvo, fašizam, njihovo postojanje, i da nanese koliko je moguće što veći udarac antifašizmu, NOB-u i "komunizmu" na ovim našim prostorima prikazujući ga onakvim kakav on nije bio na ovim našim prostorima. Za njih,

fašiste, klerikalce, naš antifašizam nije onaj pravi, jer su našeg u toku Drugog svjetskog rata organizirali i njime rukovodili komunisti, a oni upravo to, komuniste, ne prihvataju i neće.

Naša historiografija, koliko znam, nije se temeljitije i dovoljno bavila problemom Blajburga. To je greška, a možda da taj događaj u tom vremenu nije bio toliko prisutan, značajan, da bi mu ona poklonila neku posebnu pažnju. Bio je značajniji mir i u svakog pogledu, obnova izgradnja zemlje. U svakom slučaju, on je bio mnogo interesantniji i značajniji za ustaše i ustašku emigraciju, jer se ona tamo u emigraciji našla kao ratni gubitnik, stradalnik, paćenik, a to je trebalo "obrazložiti" i na neki način pred sobom i drugim opravdati. U tu svrhu ne mala ustaška emigracija u inostranstvu napisala je mnogo knjiga, časopisa, novinskih tekstova od 1945 do 1990., a koji su različitim kanalima dopirali i na ove naše prostore i korišteni. Tako su se i na taj način "naši" domaći nacionalisti, kao i oni "naši" izvana cijelo ovo vrijeme napajali ustaštvom, četništvom - nacionalizmom i fašizmom. Dugo je to napajanje trajalo i na kraju 1990. godine "eksploziralo", pa je iza toga svuda oko nas nastala tama i crnilo. Pošto je inače naša "balkanska krčma" bila puna ljudskog ološa, pa nije bilo teško da ono ponovo, preko noći ispliva na površinu i zavlada ovim našim prostorima.

Nažalost, ponovnim dolaskom ustaša i njihove ideologije, ponovile su se one krvave godine 1941 - 1945. Uništavani su čitavi narodi, čitava sela i gradovi. Sve je uništeno i opljačkano što je stvoreno u jednom dužem vremenskom razdoblju. Bezumlje je vladalo na svim stranama. Toliko daleko se išlo da su prekopavane partizanske, antifašističke grobnice i grobovi i u njima na nacionalnoj i vjerskoj osnovi dijeljene i uništavane ljudske kosti. Rušeno je i uništavano sve što je u sebi imalo bilo šta zajedničko, partizansko, antifašističko. U tom duhu, preko noći mijenjana su imena gradova, sela, ulica, škola, bolnica, sportskih igrališta, rušeni su partizanski spomenici, uklanjane i uništavane spomen-ploče, po nacionalnoj osnovi dijeljeni su gradovi, trgovi, gradske ulice i u njima ljudi. Ponovo su, kao i nekada, zaurale fašističke-ustaške pjesme i zaviorile njihove zastave. U ovom vremenu i u redovima klera, nažalost, previše je prisutan nacionalizam, klerikalizam i naglašeno odsutna autentična evanđeoska pouka i pouke koji bi svaka Crkva svojim vjernicima trebala navještavati.

Da ne nabrajam ljude od nauke koji su se bavili ovim pitanjem, posebno Bastu Milana, Krizman Bogdana i Jelić-Butić Fikretu, ali ću se ovom prigodom poslužiti kazivanjem mog zemljaka, prijatelja, Ljubušaka, rođenog u selu Lipnu, nosioca "Partizanske spomenice 1941." i generala JNA Žarka Miličevića, kojem su otac i dva brata bili u Blajburgu, a koji je, kako sam kaže, o tome razgovarao bar još sa 20 osoba, ustaša, među kojima je bilo i ustaških oficira. Oni ne potvrđuju postojanje toliko velik broj nevinih žrtava, naročito nestalih na način kako to danas nacionalisti i klerikalci prikazuju. Ali da ih je bilo, i to dosta, naročito za vrijeme posljednjeg pokušaja ustaškog proboja kroz partizanske položaje i njihovog bježanja na Zapad. Bilo je puno žrtava i na partizanskoj strani, jer završna borba je bila žestoka i krvava i na malom prostoru. Žrtava je bilo i na takozvanom križnom putu, ali da niko nije u stanju da na bilo koji način procijeni i ustanovi koliko.

Pa i o broju nastradalih na Blajburgu navode se razne brojke i njima špekuliralo kako je kome i kada trebalo i odgovaralo. Ponovo ću se poslužiti kazivanjem Miličević Žarka, pošto se on bavio pobliže i dugo pitanjem ustaške emigracije i o tome pisanjem njihove štampe.

Evo što je ko od njih o tome u svoje vrijeme pisao i govorio:

Justin Rafael Mandić, visoko rangirana ličnost u ustaškoj hijerarhiji, u svojoj brošuri koju je objavio u Južnoj Americi, pored ostalog, piše: "Blajburg je naša kalvarija i križni put na kome je uništeno gotovo tisuću sinova Hrvatske!". Stjepan Efer, nekada veliki župan Osijeka i ministar u Pavelićevoj Vladi, u emigrantskom listu "Domovina" napisao je: "Blajburg je naše nacionalno svetište gdje je ukopano tri tisuće sinova Hrvatske!". Vinko Nikolić, poznati ustaški političar i ideolog, urednik ustaškog emigrantskog časopisa "Hrvatska revija" u jednog od brojeva iz 1967. godine navodi brojku stradalih "četrdeset grobova na blajburškom polju". Ili dalje, zet poglavnika Ante Pavelića, Srećko Pjeničnik, u svom govoru održanom u Blajburgu 1990., istakao je brojku, slovom i brojem, od "tisuću poubijanih". U "Slobodnom tjedniku", u Hrvatskoj, 1990. zabilježeno je da su u inostranstvu ustaški poglavnik Ante Pavelić i njegov ministar Andrija Artuković, međusobno razgovarali i nagađali o mogućem broju poginulih na Blajburgu. Prvo su se dogovorili i utvrdili da to bude cifra oko 500 tisuća, od toga 300 tisuća

vojnika i 200 tisuća civila. Pošto je već bilo poznato da su oružane snage NDH polovinom 1945. imale 174.402 vojnika, od čega 47.701 ustaša pa im je u kombinacijama koje su pravili nesrazmjer bio suviše velik, na kraju su se dogovorili da bude da je u Blajburgu ukupno ubijeno 26 tisuća ustaša i 18 tisuća ostalih, zaokružujući cifru na ukupno 50.000 poginulih.

Svakako i zločina je bilo i oni su za osudu.

Treba imati u vidu i istaći i ovo da se Blajburg dogodio poslije Jasenovca, Gradiške, Kerestinjca, Jadovna, Lepoglave, Krušćice iza zatvorene i poubijane djece Kozare, te poslije Sutjeske, i na kojoj je od njemačkih nacista ubijen i posljednji partizanski zarobljenik i ranjenik, te iza svih hercegovačkih kraških jama i krvavih rijeka.

Na koncu, Blajburg se dogodio i poslije 9. maja 1945. godine kada je zvaničko Drugi svjetski rat završio, nastao mir i kad je svaki daljni oružani otpor imao tretman pobune, razbojništva i kad je u takvom slučaju svaka država imala legitimno pravo da ga na ovaj ili onaj način slomi i uguši.

Takođe treba reći i to da zločini, koliko god da ih je bilo, oni ni najmanje ne potiru zličinački karakter ustaštva, njegovu zločinačku ulogu, a niti potiru i umanjuju oslobodilački i antifašistički karakter i značaj narodnooslobodilačke borbe i plemenitost ciljeva za koje se ona vodila.

Ustvari, svakako razlog je ideološki i politički, da današnja Katolička crkva Blajburgu daje toliko veliki značaj, da svake godine, na dan njegovog obilježavanja, tamo obavezno prisustvuje jedan od biskupa i da za "nevine žrtve komunizma i boljševizma" održavaju mise zadušnice. Ako nije u pitanju ideologija i politika, postavlja se pitanje zašto se naprimjer mise zadušnice ne održavaju i za onih 450 partizana, takođe Hrvata, katolika, pripadnika Osmog dalmatinskog korpusa i Zapadnohercegovačkog odreda, koji 1945. godine izginuše u borbi za oslobođenje Širokog Brijega i Mostara. Blajburg i Široki Brijeg već tradicionalno se praktikuje na način kako se radi, i to ne zbog vjere i vjernika, već zbog ideologije i politike koja se u tome vodi.

Stvarnost je da se i danas jedan broj ljudi, prvenstveno omladine, identifikuje sa fašistima, ratnim zločincima iz Drugog svjetskog rata: doglavnikom Milom Budakom, tvorcem slogana "Srbe na vrbe", Jurom Francetićem, komandantom ustaške Crne legije, Maksom Luburićem, komandantom logora Jasenovac, Rafaelom Bobanom, itd., da se o njima pjevaju ustaške pjesme, u njihovu čast ulice i trgovi dobijaju njihova imena. Ono što nije uobičajeno da se radi za duše poginulih partizana, antifašista i vjernika, to se redovno čini za duše fašista, ustaša, njihovih poglavara, za koje se održavaju mise zadušnice i u njihov spomen i čast podižu kapelice i postavljaju spomen-ploče.

Žalosno i rijetkost je da se i danas određene snage, ljudi, rađe identifikuju sa onima koji su izgubili rat, koji su za počinjene zločine suđeni i osuđeni nego sa pobjednikom, koji su pobijedili najveće zlo, hitlerizam i fašizam. Tragikomično a i komično je da se ti isti još i danas identifikuju i tuguju za ustašama i Pavelićem koji su u svoje vrijeme Dalmaciju prodali i prepustili Italijanima, umjesto da poštuju, slave i cijene one snage, partizanske, koje su tu prodaju spriječile i onemogućile. Ili još više od toga, da Istru nakon toliko godina ponovo od Italije vrate matici Hrvatskoj, gdje joj je i mjesto.

Ovo stanje kakvo danas imamo za sve nas, vjernike i nevjernike, trebalo bi biti zabrinjavajuće, pogotovo ako želimo sreću i mir sebi i svojim potomcima.

U skladu sa defašizacijom Njemačke, nakon završetka Drugog svjetskog rata, jedino su biskupi Katoličke crkve Njemačke u sebi našli dovoljno snage i poštenja da preispitaju i javno se ograde i odreknu od politike svojih prethodnika visokih vjerskih dostojanstvenika, koji su se za vrijeme Hitlera previše odrekli onog božanskog, evanđelskog u službi nacizmu i zauzeli kritičan stav prema svemu što su oni svojevremeno radili. Kako znamo tako nešto nisu u stanju da urade naši biskupi i naša Katolička crkva. Možemo pročitati i ono što se u ovom vremenu događa i u Katoličkoj crkvi Austrije. Franc Jogerštater, nekadašnji katolički vjernik, farmer, pošto na poziv Hitlerove vlasti nije htio služiti vojsku pod nacističkom zastavom, jer je on, kako je govorio vjernik, katolik, njemački nacistički sud osudio ga je 9. avgusta 1943. godine na smrt odsijecanjem glave ("Oslobođenje" 13.08.2007). Kako smo u istom listu mogli pročitati, povodom 64. godišnjice njegove smrti a na zahtjev katoličkih biskupa Austrije Papa Benedikt XVI i zvanično će Franca Jogerštatera u njegovom rodnom mjestu proglašiti blaženim. Spas bi bio kad bi se i kod nas krenulo tim putem, i kad bi se naši odgovarajući crkveni dostojanstvenici, naša

Katolička crkva, na neki način ogradila i osudila saradnju i političku podršku svojih prethodnika italijanskom fašizmu i njemačkom nacizmu i time javno i otvoreno odrekla ustaštva i ustaške ideologije. Tim činom, naš narod, u prvom redu omladina, oslobodio bi se jedne velike zablude i kompleksa o svojoj prošlosti, pa prema tome i današnje pogubne naklonosti prema fašizmu, nacizmu i pokušaja u različitim oblicima i na različite načine njihovog ponovnog oživljavanja.

Današnja crkva kod nas i njeni dostojanstvenici nisu odgovorni za ono što su radili i kako su se ponašali neki njihovi prethodnici, ali su odgovorni za svoje današnje držanje i otvorenu identifikaciju sa onim ličnostima čija je politika i ideologija u toku rata učinila, a i danas čini, našim ljudima velika zla. Identifikuju se i sa "poraćem", sa licima koja su sudski odgovarala za počinjene zločine, te sa raznim terorističkim organizacijama i njihovim aktivnostima koje su imale za cilj, putem nasilja i terora, rušenje ustavnog državnog uređenja jedne suverene međunarodno priznate države. Oni se identifikuju i sa osobama tipa fra Bone Jelavića i među njima, njihovom "mučeništvu" traže one osobe koje bi željeli u današnje vrijeme podići na nivo oltara. Ako bi nekoga trebalo podići na taj uzvišeni nivo, onda bi ga trebalo tražiti u krugu onih ljudi kojima pripada fra Sarafin Dodig i grupa svećenika antifašista jer oni su, ustvari, veliki mučenici samim time što su se u sudbonosnom i teškom vremenu na različite načine izlagali pogubnoj opasnosti u suprotstavljanju fašizmu i svemu što je on značio, a to u onim ratnim vremenima nije bilo ni jednosavno ni lako. Ili među ne malom broju katoličkih svećenika koja je svojevremeno Vjekoslav Luburić Maks poubijao u zloglasnom Ustaškom logoru Jasenovac. Oni su svojom aktivnošću i načinom života spašavali ugled i obraz Katoličke crkve!

Nema nijednog društvenog pokreta a da je apsolutno bezgrešan. Zar i Katolička crkva nije imala svoje unutarnje sukobe, svoje raskole, krstaške ratove i okrutnu inkviziciju i inkvizitore što ni u kom slučaju ne potire njene vjerske vrijednosti i značaj? I ona se u svoje vrijeme, ponečemu i previše udaljila od onog svog božanskog evanđeoskog u korist ljudskog, đavolskog. i partizanski pokret imao je svoje greške i grešnike. Takvih grešaka bilo je i u Hercegovini, koje su nas u mnogočemu puno koštale pa i u ljudskim žrtvama. S obzirom na vrijeme i uslove pod kojima se Blajburg dogodio, vjerovati je da je i tamo bilo zločina što ni najmanje ne potire i ne umanjuje veličinu i istinski značaj naše oslobodilačke antifašističke borbe i veličanstvene rezultate njene pobjede.

Našim ljudima, pogotovo omladini, danas i uvijek treba puna istina ma kakva ona bila, i to o svemu. Ako se istina zna, manje je vjerovati da ćemo svoje poraze, zablude, svoja moralna posrnuća obilježavati i slaviti kao uzdignuća i pobjede. Ako nešto čega bi trebalo da se stidimo, od čega da se crvenimo, obilježavamo i slavimo kao pobjedu, onda uistinu našem jadu kraja nema.

Ne dozvolimo da naša mladost ikada više na bilo koji način iziđe na ulice i da maršira u crnim uniformama pod zastavom sa kukastim krstovima. Da do toga ne dođe trebamo se organizirati suprotstaviti sa onima koji hoće da ih svrstaju u tu kolonu.

Sarajevo, decembar 2008.